

آداب میهمانی در فرهنگ اسلام

حمیده سلیم پور^۱

چکیده

میهمانی و میهمان‌نوازی از سنت‌های نیک اسلامی است و آموزه‌های وحیانی اسلام به اشکال گوناگون بر آن تأکید و ترغیب نموده است. میهمانی دادن و به میهمانی رفتن، علاوه بر اینکه سبب انس و الفت میان امت اسلامی است، سبب ایجاد اتحاد و برادری نیز می‌گردد؛ از این رو در دین مبین اسلام توصیه‌های فراوانی در رابطه با میهمانی دادن و دعوت از میهمان وجود دارد. هدف از این مقاله تبیین آداب میهمانی در فرهنگ اسلام است که به روش نقلی-وحیانی با ابزار کتاب خانه ای به آن پرداخته شده است. برخی از وظایف میزبان، در روایات اسلامی چنین آمده است: اصلاح انگیزه پذیرایی، اجحاف نکردن به خانواده خود، اکرام و استقبال از میهمان، بدرقه کردن وی و پرهیز از به کارگرفتن میهمان. اما برخی از وظایف میهمان در برابر میزبان عبارت است از همراه نبردن غیرمدعو، نشستن در جایگاه تعیین شده از سوی میزبان، کوتاه کردن زمان میهمانی، خوب خوردن از غذای میزبان و ترک روزه مستحبی بدون اجاز میزبان.

کلیدواژه‌ها: آداب، اسلام، روایات، مهمانداری، مهمان‌نوازی.

۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه کوثر قزوین.

مقدمه

یکی از رفتارهای اجتماعی، دید و بازدید از خویشاوندان- نسبت به خویشاوندان- و همسایگان است. این سر زدن و اطلاع از احوال همدیگر در اصطلاح شرع «صله رحم» نام دارد. راه‌های مختلفی برای اجرای این رفتار اجتماعی و صله رحم وجود دارد که رایج‌ترین آن میهمانی دادن و دعوت کردن از دوستان و آشنایان است. میهمانی از رسوم کهن بشری است و یکی از راه‌های محبت‌افزایی و تحکیم پیوندهای اجتماعی در میان برادران دینی، دوستان، آشنایان و بستگان است که نشانه سخاوت و مهرورزی و گاه ایثار و فداکاری است و در جوامع گوناگون، همواره با آداب و رسوم آمیخته بوده است. از آن جا اسلام دینی کامل است و سعادت بشر را تضمین می کند پس آداب و رفتار خاصی مورد نظرش می باشد تا انسان با رعایت آن آداب قدم در مسیر سعادت بگذارد. حال این سوال پیش می‌آید که دین مبین اسلام که پیروانش را به میهمانی دادن دعوت کرده و پاداش بزرگ و ارزنده ای برای مهمان نوازی تعیین کرده است چه آداب و آثاری برای میهمان‌داری و مهمان‌نوازی برای آن معین کرده است؟

در مکتب اسلام نیز میهمان و میهمانی، جایگاه والایی دارد و به اموری همچون اطعام فقرا و مساکین، اطعام مؤمنان و مسلمانان، افطاری دادن به روزه‌داران و صله برادران ایمانی و دیدارشان سفارش شده است که بی‌شک یکی از فرصت‌های طلایی برای عمل به این مکارم اخلاقی، دعوت کردن از آنان و تحقق آن در قالب میهمانی است.

با توجه به اهمیت این موضوع در اسلام، پژوهش‌های بسیاری در این زمینه به عمل آمده است و ککتاب روایی بزرگی مثل کافی نوشته ابوجعفر محمدبن یعقوب کلینی و بحارالانوار نوشته محمدباقر مجلسی ذیل روایاتی به این موضوع پرداخته اند. علاوه بر این این موضوع به صورت ویژه در کتاب های اخلاق مهمانی نوشته مهدی کمالی نجف آبادی و اخلاق اجتماعی نوشته محمد باقر تحریری مورد بررسی قرار گرفته است. بنا به اهمیت مذکور در این مقاله به بررسی آداب میهمانی در فرهنگ اسلام پرداخته و ضمن بیان مفهوم، اهمیت، جایگاه و آداب آن، مهم‌ترین آثار میهمانی را بیان شده است.

مفهوم‌شناسی میهمان

میهمان معادل واژه «ضیف» در زبان عربی است که در زبان قرآن و روایات به کار رفته است؛ همچنان که خداوند متعال می‌فرماید:

«وَتَبَيَّنَهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ؛ و آنان را خبر ده از میهمانان ابراهیم».

واژه ضیف از ماده (ض ی ف)، یک ریشه صحیح است که دلالت بر میل چیزی به چیزی می‌کند. در کتب لغت برای بیان کاربرد لازم و متعدی این ماده (میهمانی رفتن و میهمانی دادن)، از ماده «نزل» بهره گرفته‌اند؛ به‌طورمثال می‌گویند: «ضِفْتَ فلاناً: اذا نزلت به للضيافة»؛ یعنی هنگامی می‌گویی: «ضِفْتَ فلاناً» که برای میهمانی نزد وی فرود بیایی، «و أَضَفْتُه: أنزلته»؛ و أَضَفْتُه یعنی او را برای میهمانی نزد خود آوردم. برای پذیرایی از میهمان و احسان به او گاهی از ماده قَرَى «قَرَأَهُ يَقْرِئُهُ قَرَى» نیز استفاده می‌شود.^۱

اهمیت و فضیلت میهمانی

میهمانی فرصتی برای دیدار و گفتگو و کمی دورشدن از مشکلات و گرفتاری‌هاست. گاه زمانی است برای راهنمایی گرفتن و کسب اطلاعات جدید و ایده‌های نو؛ میهمانی فضایی است برای آشنایی با افراد جدید و شناخت بیشتر دوستان و آشنایان، مکانی است برای یافتن دوستان صمیمی و یاوران تنهایی، میهمانی فرصتی است برای رشد شخصیت کودکان و نوجوانان و میهمانی مکانی است برای از این‌رو طبیعی است دین مبین اسلام که خواهان سعادت مادی و معنوی، دنیوی و اخروی انسان‌هاست و رشد و تعالی آدمی را می‌طلبد به میهمانی بهای بسیاری داده است و به آن سفارش کرده و تمام آداب آن را به خوبی بیان نموده باشد.^۲

۱. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ص ۳۸۰.

۲. کمالی نجف آبادی، اخلاق مهمانی، ص ۲۱.

امیرالمؤمنان علی (علیه السلام) با نگاهی آخرت محور که دنیا را وسیله آبادانی سرای آخرت می‌داند می‌فرماید:

«فَمَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلْيَصِلْ بِهِ الْقَرَابَةَ وَ لِيُحْسِنَ مِنْهُ الضِّيَافَةَ وَلِيُفِكَ بِهِ الْأَسِيرَ وَ الْعَانِيَ وَلِيُعْطِيَ مِنْهُ الْفَقِيرَ وَ الْغَارِمَ وَلِيَصْبِرَ نَفْسَهُ عَلَى الْحَقُوقِ وَ النَّوَائِبِ ابْتِغَاءَ الثَّوَابِ فَإِنَّ فَوْزًا بِهَذِهِ الْخِصَالِ شَرَفٌ مَكَارِمِ الدُّنْيَا وَ دَرَكٌ فَضَائِلِ الْآخِرَةِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ؛ کسی که خدا به او مالی ارزانی داشت، باید که به خویشاوندان برساند و میهمانی‌های نیکو دهد و اسیران و گرفتاران را از بند برهاند و به فقیران و وامداران چیزی عطا کند؛ و برای کسب ثواب، خود را به شکیبایی وادارد و این حقوقی را که به گردن دارد، ادا نماید و با سختی‌ها بسازد زیرا دست یافتن به این خصلت‌ها، به خواست خدا سبب شرف و بزرگی دنیوی و درک فضائل اخروی می‌شود.»

هر کس ممکن است هنگامی که مالی به او می‌رسد اولین فکری که به ذهنش خطور می‌کند این است که آن مال را در راه رفع مشکلات دنیوی و آبادانی زندگی امروزش صرف کند در حالی که دین مبین اسلام آخرت‌نگر است و دستور می‌دهد که حداقل، اندکی از آن مال برای زندگی ابدی کنار گذاشته شود و در راهی همچون برگذاری میهمانی‌های نیکو صرف کند.

مسلمانان صدر اسلام وقتی سفارشات پیامبر را در خصوص میهمان‌داری می‌شنیدند و تأکید پیامبر بر میهمان‌نوازی و اطعام میهمان را می‌دیدند با تمسک به سنت ابراهیمی از غذا خوردن تنهایی ابا می‌کردند و اگر کسی را برای هم غذا شدن نمی‌یافتند گرسنه می‌ماندند. قرآن به آنها تعلیم می‌دهد که غذا خوردن به صورت جمعی و فردی هر دو جایز است.^۲

«لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا؛ بر شما گناهی نیست که به طور دست جمعی یا

جداگانه غذا بخورید.»

مهمان کردن دیگران به صرف غذا به سبب برکات مادی و معنوی و تأثیرات اجتماعی آن، آنقدر مورد تأکید اسلام است که پیشوایان دین ساده‌ترین راه‌های میهمان‌داری را معرفی نموده‌اند تا این سنت نیکو همیشه جاری و رایج باشد، از این‌روست که پیامبر عظیم الشان اسلام (علیه السلام) فرموده است:

۱. حسین ابن موسی، نهج البلاغه، خطبه ۱۴۲.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۷، ص ۲۴۶.

۳. نور: ۶۱.

«طعامُ الواحدِ يَكْفِي الاثنينِ و طعامُ الاثنينِ يَكْفِي الثلاثةَ و طعامُ الثلاثةِ يَكْفِي الأربعةَ»^۱؛ غذای یک

نفر دو نفر را کفایت می‌کند و غذای دو نفر سه نفر را کفایت می‌کند و غذای سه نفر چهار نفر را کفایت می‌کند».

مراد از این روایت این است که هر فرد یا هر گروهی، می‌تواند بدون اینکه تدارک خاصی ببیند همیشه یک نفر را به عنوان میهمان بر سر سفره خود میهمان کند.^۲

پیامبر اکرم ﷺ و ائمه اطهار علیهم السلام کامل‌ترین انسان‌ها هستند چرا که آنان خلفای الهی در زمین‌اند، لذا خداوند می‌فرماید:

«مَا آتَاكُمْ السُّؤْلُ فَاخْذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»^۳؛ آنچه را رسول خدا

برای شما آورده بپذیرید (و اجرا کنید)، و از آنچه نهی کرده خودداری نمایید؛ و از (مخالفت) خدا بپرهیزید که خداوند کیفرش شدید است».

الگوپذیری از این انسان‌های کامل، نه تنها عمل به این آیه شریفه است بلکه حکم خرد نیز هست چون عقل، آنان را رستگارترین و سعادتمندترین انسان‌ها می‌داند لذا هرچه فرد مسلمان پندار، کردار و گفتار خود را همسو و همسان با آنان گرداند به همان میزان از رستگاری و سعادت حقیقی برخوردار خواهد؛ شد از این‌رو شناخت سیره و سنت آنان برای هر فردی اهمیت می‌یابد تا هر چه آنان دوست داشتند دوست بدارد و هر چه را نمی‌پسندیدند؛ نپسندد، هر چه را انجام می‌دادند انجام دهد و هر چه را ترک می‌گفتند ترک گوید. امام علی (علیه السلام) به عنوان یکی از این الگوهای برتر می‌فرماید:

«حُبِّ إِلَى مَنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثُ: إِطْعَامُ الضَّيْفِ، وَ الصَّوْمُ بِالصَّيْفِ، وَالضَّرْبُ بِالسَّيْفِ»^۴؛ سه

چیز از دنیای شما محبوب من است: اطعام میهمان، روزه تابستان، جهاد با شمشیر».

از طرفی مهمان‌نوازی یا بزرگداشت میهمان دارای مفهومی کلی و روشن است و دارای مصادیق متعددی است از جمله: به استقبال میهمان رفتن، گفتگو با میهمان، پرهیز از سوالات یا مسائلی که

۱. کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۲۷۳.

۲. همان.

۳. حشر: ۷.

۴. نوری، المستدرک الوسایل، ج ۱۶، ص ۲۵۹.

وقتی بنده‌ای از دست رنج خود بدون اینکه وجوبی در میان است غذایی تهیه می‌کند و با آن از میهمانی پذیرایی می‌کند خداوند که بخشنده‌ترین بخشنندگان است نیز در عوض این احسان، میزبان را در سرای پاداش از نعمت‌های بهشتی بهرمند می‌سازد، چرا که خداوند هر کار نیکی را به احسن از آن پاداش می‌دهد.

در روایات بسیاری به این مطلب اشاره شده است، از جمله ابو حمزه ثمالی می‌گوید امام سجاد (علیه السلام) فرمود:

«هر که مؤمنی را اطعام کند خداوند وی را از میوه‌هایی بهشتی اطعام می‌کند».^۱

۳. پاداش و ثواب بسیار اطعام میهمان

روایات بسیاری برای ثواب والای اطعام میهمان بیان شده است و گاه این عمل را برتر از آزادسازی بنده و گاه برابر با آزادسازی بنده معرفی کرده‌اند، چرا که ثواب آزاد سازی بنده برای مسلمانان روشن بوده و برای همه ملموس است که وقتی بنده‌ای آزاد می‌گردد چه عطایی به وی ارزانی می‌شود و چقدر مایه، وی را شادمان و مسرور می‌سازد چون آرزوی هر بنده‌ای است که روزی آزاد گردد و آقای خود شود.^۲

علاوه بر موارد فوق میهمان‌داری آثار و فوایدی از جمله: سوق یافتن به سوی بهشت، درخشش چهره در قیامت، نزول خیر و برکت، نجات بخشی از آتش جهنم، در امان گشتن از بخل و تنگ چشمی، ابزار سروری، تقویت روح و ... برای میزبان در بر دارد.

ب) برای میهمان

۱. مؤدبه بهشت

در روایات اسلامی به کسی که صرفاً برای رضای خدا به دیدار برادر دینی‌اش می‌رود وعده بهشت داده شده است چرا که دیدار به خاطر خدا ویژه مؤمنان است و دیدار مؤمنان از یکدیگر نیز باعث

۱. برقی، المحاسن، ج ۲، ص ۳۹۳.

۲. کمالی نجف آبادی، اخلاق میهمانی، ص ۵۸.

تقویت اهل ایمان و گسترش روابط جامعه ایمانی می‌گردد و بدین ترتیب چنین میهمانی در راه گسترش کلمه توحید گام برداشته است و بدین خاطر است که در روایتی از امام کاظم (علیه السلام) آمده است:

«هیچ چیز به اندازه دیدار برادر دینی از یکدیگر به خاطر خدا، ابلیس و سپاه او را در هم نمی‌کوبد»^۱

بنا بر این چنین شخصی شایسته پاداش خواهد شد لذا خداوند به این فرد وعده بهشت می‌دهد.

۲. ثواب و پاداش والا

علاوه بر مژده بهشت، در دیگر روایات برای فردی که بخاطر خدا به دیدار برادرش می‌رود پاداش‌ها و ثواب‌های والایی نیز مطرح شده است. امام صادق (علیه السلام) در روایتی صحیح السند می‌فرماید:

«هر که در راه خدا و برای خدا به دیدن برادر خود رود در روز قیامت میان جامه‌هایی از نور می‌خرامد و بر هر چه می‌گذرد آن را روشن می‌کند تا اینکه در پیشگاه خداوند بایستد، آنگاه خداوند عزوجل می‌فرماید: «آفرین» و هنگامی که خداوند عزوجل این را گوید به وی پاداش فراوانی دهد»^۲.

۳. آبادانی دل

از تعبیر قرآنی و روایی به طور اجمال فهمیده می‌شود که در فرهنگ اسلامی گاه از روح و روان یا یکی از قوای روح نظیر عقل، تعبیر به قلب شده است چرا که هر دو مرکز حیات انسانند. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید:

«با دل به سوی خدا رفتن آدمی را سریعتر به مقصد می‌رساند تا با تن»^۳

مراد از این روایت آن است که عباداتی که جنبه معنوی و غیر مادی دارند و با قلب انجام می‌شوند نظیر کسب علم، تفکر، یاد خدا، صیقل فکر و اندیشه، تهذیب نفس و ... آدمی را سریعتر و بهتر به خداوند نزدیک می‌سازد تا عباداتی که اعمال و جوارح صورت می‌گیرد. توجه دین به «قلب» باعث

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۸۸.

۲. همان.

۳. همان، ص ۱۷۷.

شده که گاه آن را حرم الهی بخوانند و گاه پادشاه مملکت تن؛ بنا بر این شایسته است که به سلامت و اصلاح و آبادانی قلب توجه شود.

روشن است که اگر آدمی به دیدار کسی رود، ارادت و محبت خود را به آن شخص نشان داده است بنا بر این مورد تفقد و توجه میزبان قرار می‌گیرد، بدیهی است که این تفقد و توجه میزبان چقدر باعث صفا و صیقل جان میهمان می‌گردد.^۱

از دیگر آثار میهمانی برای میهمان، استجابت دعا، فوائد ضمنی و فوائد عمومی شامل: ظهور محبت‌ها، احیای مذهب، استجابت دعا، نزول برکات آسمانی و باروری خرد است.

نتیجه

آنچه از بررسی روایات اسلامی درباره آداب میهمانی به دست می‌آید این است که شرع مقدس اسلام به سبب فوائد اجتماعی بسیار فراوان میهمانی، از جمله ایجاد صلۀ رحم، ایجاد انس و الفت میان خویشاوندان، همسایگان و امت اسلامی، آگاهی از احوال یکدیگر و کمک به هم، دستگیری از خانواده‌های مستمند و فقیر، جلوگیری از مشکلات روحی و روانی و ... توصیه مؤکد به میهمانی دادن می‌کند؛ ولی در عین حال، می‌کوشد با کمترین هزینه برای هر دو طرف میزبان و میهمان، این کار مهم صورت گیرد. از این رو دو اصل مهم، همراه هم در آداب میهمانی توصیه می‌شود: نخست مراعات راحتی و آسایش میزبان و دیگر اکرام شایسته میهمان؛ یعنی شرع مقدس اسلام می‌کوشد از سویی این رفتار اجتماعی مفید با کمترین هزینه شکل گیرد و بر همین اساس در عین توصیه به اکرام میهمان و پذیرایی شایسته از او به میزبان دستور می‌دهد از تکلف بی جا و به سختی انداختن خود و خانواده برای میهمانی پرهیز کند و آنچه در طاقش است به پذیرایی از میهمان اقدام کند و از سوی دیگر به میهمان توصیه می‌کند که آنچه را میزبان برای او تدارک دیده است کم نشمارد و توقع بی جا از میزبان نداشته باشد و تحت امر میزبان باشد.

فهرست منابع

۱. ابن حسام، کنز العمال، ج ۱، ص ۲۴۰.

- قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه ای.
- الحسین ابن موسی، ابوالحسن محمد ابن ، نهج البلاغه، تصحیح صالح صبحی، قم: الهجره، بی تا.

منابع فارسی

۱. ابن ابی فراس، مسعود ابن عیسی ورام، مجموعه ورام، مشهد: بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۶۹هـ.ش.
۲. تحریری، محمدباقر، اخلاق اجتماعی، قم: هاجر، چاپ اول، ۱۳۹۶هـ.ش.
۳. حرّانی، ابن شُعبه ، حسن بن علی بن حسین، تحف العقول، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: موسسه النشر الاسلامی التابعه اجماعی المدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴هـ.ق.
۴. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳هـ.ش.
۵. کلینی، ابومحمد جعفر ابن یعقوب، اصول الکافی، تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، ۱۳۶۳هـ.ش.
۶. کمالی نجف آبادی، مهدی، اخلاق مهمانی، قم: سلسله، چاپ اول، ۱۳۹۰هـ.ش.
۷. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴هـ.ش.
۸. نقشبندی، بهالدین محمد، خزینه الاسرار و کشف الاخفاء، بیروت: دارالکتب العلمیه چاپ سوم، ۱۴۰۸هـ.ق.

منابع عربی

۹. ابن حسام، علاءالدین علی ، کنز العمال، بیروت: موسسه الرساله، ۱۴۰۹هـ.ق.
۱۰. ابن سعید، الحسین ، کتاب المومن، قم: مدرسه الامام المهدی، چاپ اول، ۱۴۰۴هـ.ق.
۱۱. ابن شهر آشوب، محمد ابن علی ، المناقب، بیروت: دارالاضواء، ۱۴۰۵هـ.ق.
۱۲. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغه، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۴هـ.ق.
۱۳. ابن نعمان، محمد ابن محمد ، الامالی، قم: کنگره شیخ مفید، چاپ اول، ۱۴۱۳هـ.ق.

۱۴. _____، الاختصاص، تحقيق: على اكبر غفارى و محمود زرندى، بيروت: دارالمفيد و النشر و التوزيع، چاپ دوم، ۱۴۱۴هـ.ق.
۱۵. برقى، احمد ابن خالد، المحاسن، تهران: دارالكتب الاسلاميه، ۱۳۷۰هـ.ق.
۱۶. صدوق، محمد ابن على ابن بابويه، علل الشرايع، نجف: المكتبه الحيدريه، ۱۳۸۵هـ.ق.
۱۷. _____، الخصال، قم: جامعه مدرسين، چاپ اول، ۱۳۹۶هـ.ش.
۱۸. طبرسى، حسن ابن فضل، مكارم الاخلاق، قم: شريف رضى، چاپ چهارم، ۱۴۱۲هـ.ش.
۱۹. طبرسى، على، مشكاه الانوار، قم: دارالحديث، چاپ اول، ۱۴۱۸هـ.ق.
۲۰. طبرسى، فضل ابن حسن، مجمع البيان فى تفسير القرآن، تهران: ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲هـ.ش.
۲۱. فراهيدى خليل ابن احمد، العين، قم: هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰هـ.ق.
۲۲. مجلسى، محمد باقر مرآه العقول فى شرح الاخبار آل الرسول، تهران: دارالكتب الاسلاميه، چاپ دوم، ۱۴۰۴هـ.ق.
۲۳. مجلسى، محمد باقر، بحارالانوار، بيروت: مؤسسه الوفاء و داراحياء التراث العربى، چاپ دوم، ۱۴۰۳هـ.ق.
۲۴. نورى، ميرزا، المستدرک الوسائل، بيروت: مؤسسه آل البيت الاحياء التراث، چاپ اول، ۱۳۹۰هـ.ش.